

потім, у Кракові бувши, його король мил подав,— посилаю і копію! Аж себе я забув, прочитавши — дивуючись смисловиті того поганого хлопа, що в тій своїй щидулі не так багато просить, як більше наказує і вчить помазанця божого, як має з підданими обходитись! Мабуть і мудрому сенаторові не годилось би щось таке зробити, що той поганий болван вчинив! Пожалься ж Пане Боже, що його в м такі справді не казав в час а ти в ланцюгах та в пута — істно був він того годен! Але і напотім він того не втече, а стане йому за ланцюх, коли йому церкву відберуть і маєтності до неї належачі, позвавши його до уряду духовного! Нехай тільки з ним поступлять як з протопопком — скине ту гордість, як і той! А поки того не буде, не сподівайтесь вашої милости нічого доброго в нашій церкві. Досить уже ім фольгувалося, треба справді суворіш поступати з ними, як з такими що ні раціями ні найяснішими доводами не дадуть себе до доброго привести, тільки упір і грубінства переймають (оден від другого) Не попи то, але простими хлопами радше і справедливіше повинні їх називати І апостол Павел не без причини написав «Примушуй вийти!» — против таких що не дбають нічого ні про своє ні про людське спасенне, просто як чума між стадом господнім А що найгірше — що вони собі юрисдикцію присвоюють більшу ніж біскупи, відкликаються до патріархів, котрих і до віку не бачать, а від своїх біскупів тікають. А хто ж того не бачить, що то не стільки для оборони патріяршої юрисдикци,— котрої і перед тим мало знали, як більше роблять то для свого своєвільства· аби над собою наставників не мати Страх і повдати, як своєвільство намножилося між ними — немало неслухавсь я того і з інших країв, що діється між (нашими) противниками. Бо коли хочуть їх за який небуди виступок карати ті владики, що з Греції приздять, то вони звикли мовити: «не маєте до нас нічого, бо то не ваша дієцезія». А коли власні біскупи їх позивають, вимовляються патріярхами. Чисто Мархолтове дерево!¹ А з тим своєвільства, ексцеси бувають нечувані Отже коли вже в панських і шляхетських (православних) маєтностях нічого не можемо, нехай хоч у католиків і в маєтностях його кор м. маємо владу злих карати і святу унію промувати!»²

Як живцем се вийнято з «Антирризиса» або з «відповіді Клірикові».

«Пересторога». Один з найбільш інтересних творів сеї доби, наполовину полемічний трактат, наполовину історичний памфлет, він дає пробу широкого вияснення тих історичних обставин і скритих психологічних «людських і диявольських» спружин, які привели до проведення і закріплення уніі,— і дійсно, визначається неабиякою силою історичної концепції, яскраво ілюструючи собою сильне розбудження мислі, дане чвертьвіковою напруженою літературною працею. З сього боку, власне як продукт синтезуючої думки, що підіймається над дрібною схоластикою полеміки, він досі майже не оцінений. Коли його опубліковано в 1850-х роках, з копії, що надіслав зі Львова Зубрицький³,— його спочатку, ничтоже

¹ Натяк на популярну повість про Соломона і Мархолта (Китовраса).

² Archiwum Sarajewo с 352—3 (листопад 1602 р).

³ З копії Зубрицького «Пересторогу» надруковано в Актах Зап. Росії IV ч. 149 (1851), на копії своїй Зубрицький зазначив, що він списав її з оригіналу Львівської Ставропігі — подає і номер рукопису, але з-поміж ру-

сумня ся, пробувано використати як історичне джерело — так, як служило воно безпосередньо і посередньо письменникам XVII—XVIII вв., авторів Густинського літоп., «Паліноді» й ін. Коли ж розкрито його історичну непевність¹, — не оцінено відповідно як певного роду історіософію, так би сказати, — українську Теодіцею XVI—XVII вв., прояв історичного усвідомлення тої доби, — і як літературну концепцію на решті. І так «Пересторога» залилася в становищі розвінчаного історичного джерела, нічого більше². Досі навіть публічного видання її тексту не маємо, бо єдиний друкований текст повний помилки і недоладностей.

кописів Ставропігії оригінал пропав і опинився якимсь чином у руках польського вченого, директора бібліотеки Осолінських Авг Бельовського, потім, по його смерті, — у А. Петрушевича, і ним був подарований Київському університетові. Се збірник, списаний в 1640-х роках рукою Михайла Гунашевського, студента Замойської академії, на ст. 99—132 тут міститься копія «Перестороги», розпочата півуставом, що слідом переходить у дрібний скоропис. Петрушевич висловив був здогад, що се автограф, але се, розуміється, неможливе, бо «Пересторога» була зложена, коли Гунашевського не було на світі. Більше копій «Перестороги» досі не звісно. Пишучи сей роздл, я користувався власне сим рукописом, а не текстом Актів, дуже несправним (що в деякій мірі виправдується доволі нечітким письмом старої копії та стилістичними недоладностями її тексту).

¹Зробив се м. Макарій у своїй *Ист. Рус церкви IX с 491—2*, ширше довели пок. Франко й особливо ак. Студинський, в нижче цитованих студіях.

²Наукова література про «Пересторогу» представляється головню двома львівськими працями, що писались паралельно і з'явилися в однім часі: пок. *Ів. Франка «Z dziejów synodu brzeskiego 1596 r.» — Kwartalnik Historyczny 1895* і ак. *Студинського «Пересторога, руський пам'ятник початку XVII віка. Історично-літературна студія»* Львів, 1895. Критичні замітки до статті Франка ак. Студинський оголосив п. з. «Причинки до історії унії», в львівській «Правді» 1895 і особно. Мої критичні замітки до обох праць, Франка і Студинського, в львівських «Записках» т. 12, 1896.

Студія Франка, крім критики оповідання «Перестороги» про берестейську унію, висловила новий здогад про авторство її: він здогадувався, що написав «Пересторогу» Юрій Рогатинець. Хоч не підперта ніякими спеціальними доводами, гадка ця була прийнята багатьма дослідниками, в тім числі й ак. Студинським, що в цитованій студії поспробував зібрати доводи на користь авторства Рогатинця. Але мені воно здалось тоді неправдоподібним (див. згадану рецензію, с. 22) і так само, й ще більше — тепер, хоч авторство Рогатинця прийняли новіші дослідники, які спинялись на «Пересторозі» — Ю. Третяк, М. Возняк, Т. Грабовські. Думаю, по-перше, що такий близький до справ діяч, як Рогатинець, не допустив би сих очевидних і для його літературної мети непотрібних анахронізмів, що їх повна «Пересторога» По-друге, — роль львівського братства і братського руху взагалі в його оповіданні, мабуть, виступила б виразніше, замість діяльності Кост. Острозького, що покриває і заслонює все інше в «Пересторозі». По-третє, — не було б і ні жалів на те, що ієрархія руська стала рекрутуватися з простих людей. Скорше се вказує на шляхтича або клярика з Волині або Києва — з позабратського руху 1590—1600-х років.

Автор пише в перших роках XVII в. під враженням подій останнього десятиліття. Каже, що був у Бересті на соборі 1596 р, навіть «в тых всѣх хожденіях и отправованіях» (с. 214), і се можливо, а навіть правдоподібно, судячи з того заінтересування, яке виявляється у нього до трагічної долі протосінкела Никифора, особливо близького учасникам берестейського собору². Але властиво ніщо не перешкоджало б прийняти сю його заяву про участь у берестейських подіях і за просту літературну фікцію — вона була б цілком можлива в такім наскрізь белетристичнім творі — памфлеті, що може бути з сього боку поставлений навіть поруч «Історії Флорентійського собору», виданої Кліриком Острозьким.

У кожнім разі з подіями і літературою сього десятиліття 1596—1605 автор, очевидно, досить ознайомлений, бодай загально. Але факти раніші, 1570—1580 рр., представляються йому в досить неяснім світлі! — Звідти, наприкл., його представлення в занадто рожевім світлі часів Баторія і взагалі всього, що діялося до владичої конспірації 1590-х рр. Звідти всі ті байки, котрими з послуху (розмішуючи їх власними фантазіями для більшого ефекту) він окружає побут на Україні й Білорусі патр Єреміи.

Боротьба з унією, що доволі успішно велась і на літературнім, і на парламентарнім полі в десятилітті 1596—1605, настроює його бадьоро і надійно. Нічого подібного до того суму, тої прострації, що лунає з творів Смотрицького 1609—

¹ Він знає про смерть Никифора в Марієнбурзі, що сталась десь 1604—1605 рр, судячи з згадки Потія в листі до Сопіги 28 VI 1605 р (Arch Sapiéhów с 561). Очевидно, йому відомо «Посольство Мисаїла», проделане Потієм виленському магістратові 15 VI 1605 р. (ч 229, див вище). З другого боку — він говорить як про живих про Терлецького, що вмер у травні 1607 р і про кн К Острозького, що помер на початку 1608 р Про «Антирризис», де «Апокризис» називається твором, вартим подяки «киями», автор говорить, натякаючи на се місце, як про «остатнюю книжку» (с. 225) — себто останню полемічну публікацію з уніатської сторони. Через те думаю, що про події, зв'язані з рокошем 1606—1607 рр, він не згадує виразно тому, що писав раніше, а може, і про смерть Замойського (3 VI. 1605) теж не згадав з тої ж причини. І так правдоподібний час написання «Перестороги» — се літо 1605 р.

Можна пити б ще далі про Замойського, що вмер 3 VI 1605, автор пише в середині твору, про Потієву нахідку — під кінець. Може бути, що писав він сю другу частину в маі — липні того року. Але пройшов потім, в рр 1605—1606, ще раз і додав деякі легкі штришки, які дають рефлексії подій тих років (натяк на віднайдення Мисаїлового листа, а можней на рокош — у промові Острозького).

² Супроти сього інтересу до берестейських подій та їх головних діячів кн Острозького й протосінкела Никифора можна б думати, що автор «Перестороги» був ідентичним з одним з авторів реляцій про берестейські події, напр., з того, що подана вище, — котрої автора я назвав священником коцьким.

1610 рр. Православних побивають в однім місці, вони беруть реванш у другім; справджуються слова Спасителя: «Не бійсь мале стадо — пекельні брами не можуть вас перемогти» (с. 215). Православні не даються і не дадуться. За поміччю патріархату, спасенних заходами своїх ревнителів, таких як старий князь Острозький, вони вийшли на Христову путь, і ніякі вигадки диявольські їх з неї не зведуть. І автори хочеться в перспективі історії, з пташиного льоту оглянути сю боротьбу сили божої і диявольскої — як вони звели бій і проявили себе на його очах, у подіях останніх літ: се послужить на осторогу вірним не лякатися диявольських страхів і хвилевих перемог тих, що служать їх знаряддями. І він укладає сю книгу, що починається таким титулом-резюме:

Пересторога зъло потребная на потомные часы православным христианом, святое католическое восточное церкве сыномъ, абы вѣдали, яко нѣкоторые епископове панствѣ коронных, которые исперва завше под владзою и под послушествомъ святѣйшаго вселенскаго константинопольскаго патріархи были, а потом не спасенія душъ своихъ албо врученыхъ себе, але для певныхъ причинъ — своихъ дочасныхъ пожитковъ (яко ся нижея покажет) своего патріарха отступили и римскому папезови в послушенство ся отдали, и великое замѣшаня в людехъ учинили И засъ пишучи книжки и друкуючи пришлого вѣку людямъ знати дают, якобы то они для спасенія душъ людскихъ вчинити мѣли, ничего иного в церковь божію не внесли, толко то що якобы исперва быти мѣло и бывало взновили И показуют, ижбы папа рымскій старшій надъ всѣми патріархами быти мѣль, а потомъ якобы ся патріархове от него одорвати мѣли, и онъ ихъ проклял, яко пастыръ вселенскій и намѣстникъ Петра святого апостола і епископа рымскаго А потомъ якобы ся патріархове от него одорвати мѣли, и онъ ихъ проклял, яко пастыръ вселенскій и намѣстникъ Петра святого апостола і епископа рымскаго А потомъ якобы на Флоренскомъ соборѣ предъ полтормасты лѣтъ, то ест по року тысячномъ чтыреста пятдесятъ девятомъ албо десятомъ, згоду з собою учинити мѣли, и митрополитъ кievскій Исидоръ якобы тую згоду в Руской земли утвердити мѣль. Што якобы на многихъ мѣсцахъ у церквахъ старофундованныхъ знайдовати ся мѣло, и проч.

Як прийшло до того, що дияволу вдалося так спантеличити людей і збити їх з спасеної дороги, коли вони були вже вибилися на неї і заволоділи ключами царства?

В тім окруженні, де виріс і дозрів автор, так тяжко здобує культурне відродження виховало певний культ освіти, школи, книги, і автор кладе їх першою причиною всього. Се здавна було оцінено, але більш як індивідуальну, дуже інтересну рису авторової ідеології — його незвичайно високе поняття про значення школи; се місце цитувалось десятки раз. Але висловлені тут гадки характеризують ціле окруження, цілу епоху. Се покоління стільки мрій і надій вложило в сі скромні початки школи, письменства, друку, що зрозумілими стають сі переборщення — ся надмірна віра у всемогутній вплив школи і науки: всім епохам просвіщення знайомі сі пе-

ребільшення. Для оцінки ж твору інтерна та концепція, котру розгортає автор, виходячи з сеї провідної думки: рiшаючого значення освіти і школи в житті нації

При християнізації Русі стався сей недогляд з боку князів-просвітелів і з боку грецької церкви, що вони поруч заходів коло заснування руської церкви в тіснішій значенні не допильнували організації «посполитих шкіл» — загально-освітніх установ. Через те Польща хоч пізніш від Русі прийняла християнство, в культурі випередила її, бо у поляків, видно, наука і не була занедбана. Переносячи в попередні століття ті явища з історії польщення української аристократії, що проходили на Волині в XVI в на очах автора: полювання польських аргонравтів за багатими українськими дідицками (наслідницями) — про яке багато писалось, нарікалось, заборонялось протягом цілого століття, — автор укладає перспективу довговікового процесу, в котрім руське добро, територіальне і рухоме, загарбувалось польськими руками, і спеціально всякими способами вибиралася з обороту слов'янська книжність, підстава руської освіти. З упадком же руської культури підупала руська церква, її стали зневажати як некультурну, нездатну для вищих верств, і руські вищі верстви поголовно закидають руську віру, переходять на латинство і польщаються, а православні церковні люди і всякі церковні установи стають уділом українського плебсу («посполитого чоловіка») — ареною всякого соблазну, що дорешти відпихав від батьківської віри і батьківських традицій всяку путящу людину, не те що з шляхти, але і з простого стану:

Каждый православный христианине, потреба того абы-с(ь) вѣдаль, откол(ѣ) в сю землю пришла вѣра христіанская. Иначе не довѣдаешъ с(я) толко аж з Кгреци приняли¹ вѣру христіанскую, уперед нѣжли Ляхове з Нѣмецъ рымскую, двайцятма и пятма лѣты. И такъ были великие ревнители, иж много, з великим коштом церковей и монастырей намуровали, и маестностями опатрили, злотом, сребром, перлами и дорогим камѣням церквей приоздобили, книг великое множество языком словенским нанесли. Лечъ того што было напотребнѣшое — школь посполитых не фундовали. Зачим, за лѣтами оная грубост(ь) поганская, и прирощенье влекущее на марност(ь) того свѣта так поразило, же потомкове оных побожных благотивных самодержцов, княжат русских, свѣта сего красотами введеные а науками не выученые, упали в великое лакомство, около панована великую хтивост(ь) узали и роздѣлили ся: едины тут zostали, а другіе у полночных краях панства осыли (и тые долѣше у своєм панстве тревали). И якъ собѣ очі лупали о панства, один другому выдираючи, а на помочь противко собѣ сусѣдов ограничных зводчи — яко Венкгров, Поляков и Литвы, великое кровопролитіе межі собою чинили. Зачим оные помочники победивши супостатовъ их, потом и самих побеждали, и панство Руское в руки ихъ приходило. Зачим церкви божіе з их окрасами на лупъ приходили. злото, сребро и оноє дорогое камѣня, и книги зобрано, яко то на око обачишъ

¹ Друк.: Русь... приняла; в ориг. нема «Русь».

у́ самом Краковѣ коруном, и в костелахъ римскихъ полно того Книгъ словенскихъ великими склепами найдешъ замкненыхъ, которыхъ на свѣт не выпускают. Также ест(ь) и ве Львовѣ у мниховъ Доминикановъ склеп великій книгъ нашихъ словенскихъ учителскихъ до купы знесеныхъ по збуреню и осягненю панства Руского

И такъ много зашкодило панству Рускому велми, же не могли школь и наукъ посполитыхъ разширяти, и оныхъ не фундовано. Бо коли бы были науку мѣли, тогда бы за невѣдомостю и глупствомъ своимъ не пришли до таковоу погибели! Читаючи хроники полскіе найдешъ о томъ достаточне, якъ Поляци Рускіе панства повѣдали поприятеливши ся з ними и цорки¹ свое за Русычовъ давши черезъ нихъ свое обычае оздобные и науку укоренили. Такъ ижъ Русь, посполитовавши ся з ними позавидѣли ихъ обычаемъ, ихъ мовѣ и наукамъ и не маючи своихъ наукъ у науки римскіе свое дѣти давати почали, которые за науками и вѣры навыкли. И такъ по малу малу науками своими все панство Руское до вѣры римское привели, ижъ потомкове княжатъ русскихъ з вѣры православное на римскую выкрестили ся, и назвиска и имена собѣ поотмѣняли, якобы нѣколи не знашли ся быти потомками благочестивыхъ прародителей своихъ.

А затымъ православіе греческое озимнѣло и в згорду пришло и во занедбаня. Бо тежъ зацныхъ станов особы погордѣвши своимъ православіемъ до врядоу духовныхъ приходиши перестали, але леда-кого на нихъ вставляли — ку воли толко самому посполитому ч(е)л(овѣ)кови². Зачимъ наступовали на столицѣ митрополитове и епископове неискусные, не такіе якіе исперва бывали — мужи с(вя)тобливые, архимандритове киевскіе, за которыхъ старшенства и инокове бывали люде живота святобливого, такъ ижъ просіяли добродѣтелими своими, а по смерти ихъ великіе чудеса у гробахъ ихъ чстныхъ дѣвали ся, яко то и теперъ знаки того сут(ь) у Киевѣ. По которыхъ благообразныхъ и подвижныхъ ленивые и недобрые настали, и такъ за ними порядки церковные у забненіи пришли. Книги тые що еще ихъ позостало, порохомъ припали, и все набоженство пришло ку взгордѣ, такъ ижъ не тылко стану шляхецкого, але и простого люде стану у иновѣрство и отщепенство приходили, отъ духовныхъ соблазнены будучи.

А в тыхъ часехъ тыхъ панство Кгрецкое всвѣцкое (sic) пришло в руки Сарацинскіе, за грѣхи христианскіе. Однакъ кгда южъ тотъ тиранъ утвердилъ свое панство, по часѣ же Константинопол(ь) пустьъ былъ (бо Кгрекове розбѣгли ся были) — забралъ поганинъ людъ до купы. Позволилъ, абы патриарха на столиціи своей сидѣлъ, владзу духовную абы трималъ. Монастырѣ абы цало зостали и в нихъ духовныхъ спокойне сидѣли, дан(ь) певную, то ест(ь) по червоному отъ особы давши, волне не толко набоженства, але и ремесла, кгрунтовѣ, с которыхъ поживене маєтъ хто, абы заживалъ кождый. Позволилъ, абы обычаемъ становнымъ людъ посполитый патриарху обиралъ, а отъ патриарховъ трехъ былъ посвященный и отъ него потверженный. Такъ то такъ Богъ предивнымъ чудомъ устроилъ, же тотъ поганинъ, который головнымъ непріателемъ вѣрѣ христовой естъ, а такъ радъ не радъ — яко песъ чужій скарбовъ, самъ ихъ не уживаючи, сторожемъ естъ и расхищати ихъ никому не допускаетъ.

Презъ долгій часъ с(вя)тѣйше патриархове панства нашего не навѣжали особами своими, толко чрезъ посланцовъ своихъ, а тежъ митрополитове кождый з нихъ одержавши митрополию отъ господаря, кроля полского, по благословенію вселенского патриарха до Константинополя завше посылали.

То(го) часу по зезволеню божіему благовѣрный князь(ь) Константинъ Константиновичъ в с(вя)томъ крещеніи нареченый Василій княжа Острозкое, поревновавши благочестивымъ родителемъ и прароди(те)лемъ своимъ, маючи в

¹ Спочатку було церкви, исправлено на. цорки, і другий раз так написано

² Отсе місце, на мій погляд, рішуче промовляє проти авторства мщанина!

дому, в князствѣ своемъ Острозкомъ епископію Острозкую, с предковъ своихъ, также княжатъ кievьскихъ идучи у православной вѣрѣ непремѣнно, с предками своими будучи утверждены¹, епископію уфундованую и маетностями опатреную, и на многихъ мѣстахъ монастырѣ, и в нихъ иноци, возбужон будучи Духомъ святымъ, умыслили утвердити православную вѣру, продками своими вездѣ уфундованую Напервый старался у с(вя)тѣшо(го) патриархи, абы ся здѣ дидаскаловъ ку розмноженю наукъ вѣрѣ православной зослалъ, а онъ на то маетностями своими ратовати на доложенья на то не жалуетъ — якъ южъ збудовалъ школу, шпиталѣ, маетностями надарилъ И такъ науки словенскіе и грецкіе у Острогу заложилъ, друкарню собралъ, со благословеніемъ и зосланіямъ патриархи вселенскогого тое все заложилъ.

И такъ почалъ с(вя)тѣйшій патриархъ константинопольскій о овечкахъ своихъ стараня мѣти, которые ся до него утѣкали А видячи его таковую горячую милость, с(вя)тѣйшій патриархъ, до церкви божей, часто а часто его навежалъ, утверждалъ посланцами своими и писмены своими

Зачимъ и великій король польскій с(вя)тобливое памяти княжате его м. привилеемъ то злецил и поручилъ, абы преложонныхъ духовныхъ вѣры своею завѣдовалъ А за его залеченемъ митрополіе, епископіе раздавати людемъ вѣры и послушенства грецкого обещалъ, яко жъ и давалъ

За чимъ православие наше почало было просиявати яко солнце. Люде учоные почали было в церкви божіей показовати ся учителей и строителей² церкви божей Книги друкованые почали множитися Што бачачи с(вя)тѣйшій патриархъ тымъ частѣй приизирати почалъ дидаскалы мудрыми обсылалъ, а наконецъ с(вя)тѣйшій патриархъ Іоакимъ антіохійскій первой, а потомъ константинопольскій³ в землю Рускую прихали и часъ немалый кождый з нихъ приездомъ своимъ перемешковали Братство в мѣстахъ постановили, ставропигію и во Львовѣ уфундували, а то напредъ припомянувши Стефанови королеви, же то епархія его власная константинопольская ест(ь) А того ему помогли два сенаторове тое жъ православное вѣры еще старыя обретаючи ся помененыи княжа Острозкое, воевода кievьскій Василіе, и Феодоръ Скуминъ Тишкевичъ воевода новгородскій Зачимъ увѣдавши король(ь) отъ своихъ канцлеровъ, же продкове его вѣру грецкую у панствахъ коронныхъ равне яко и рымскую при волостяхъ и при зверхностяхъ ихъ⁴ границахъ духовное влады зоставует, и то присягою потверждаетъ и правами остерегаетъ. Далъ тежъ привилей свой король Стефанъ с(вя)тѣйшому патриархови константинопольскому, абы во всемъ всѣ епископове з митрополитомъ и зо всѣмъ духовенствомъ его яко пастыря своего слушали, и порядковъ и справъ вшелякихъ черезъ него постановленыхъ ведле старыхъ правъ послушны его были

А затымъ с(вя)тѣйшій патриархъ видячи митрополита кievского Онисифора двоженца с престола зложилъ и на его мѣсце Михаила Рагозу за злецинемъ христіанства поставилъ и освятилъ Духомъ с(вя)тымъ подобно провидячи при посвященію, ижъ онъ мѣлъ отступникомъ зостати, гды его производилъ, при бытности велю зашныхъ людей у Вилни рекъ тые слова «Аще достоинъ онъ по вашему глаголу, буди достоинъ, аще ли же нѣсть достоинъ, а вы его за достойного удаете, азъ чистъ есмь — вы узрите!» Якожь потомъ узрѣли-смо его — у отступленію!

Потомъ супрасльскаго архимандрита Тимофея Злобу за убійство с престола низвергль и на его мѣсце инога поставилъ Братства пофундовалъ, которые потомъ король Стефанъ за залеченемъ его привиліями умоцилъ, — и на тыхъ теперъ толко благочестіе уже зостало. Тотже и в Львовѣ науки вызволеные языка словенскаго и грецкаго кграматику выдруковати по-

¹ Се мѣсце у виданніи досіе змѣнене.

² В друкъ, поправлено на учителя и строители, в ориг. помилка.

³ У видъ подано. Іеремія

⁴ У вид.: в своихъ.

далъ, и чрезъ митрополита елаксонського и димонитского Арсеня през двѣ лѣтъ училъ Порядки в церкви божей понаправлялъ Книги потребныя церкви божей¹ екземпляры к грецкими правдивыми подавалъ и на словенский перевести и надруковати казалъ И такъ устроивши все порядне до Москвы для потребъ церковных и строения ихъ отехалъ, обещуючи ся по звороченню своему на сеное быти Которого злецилъ митрополитови зозвати, скоро бы он сам в граници литовскіе пріехалъ

Отже кінець кінцем, спеціальним божим піклуванням про своїх вірних, «предивним чудом» було налагоджено те, що було занедбано Серед загального розкладу релігійного життя, котрому підпала римська церква, грецька була законсервована турецькою неволею і зберегла в собі правдивий християнський дух А з другого боку, на Русі з старого кореня святого Володимира виходить обновитель руської церкви, «предками його уфундовано», і за поміччю оновленої грецької церкви заходиться коло направи церковного життя та заповняє ту прогалину — той недогляд, допущений його предками: організує школу, фондує науку, своїм починком заохочує патріархів до ближчого піклування руськими церковними справами. Завдяки йому та другому православному стовпові — воєводи новгородському на Білорусі і король Стефан ставиться цілком лояльно, а навіть прихильно до сього діла оновлення руської церкви. «Наше православіє» — «починає просіявати як сонце», порядні, учені люди, котрих так довго не було видко на ієрархічних посадах, починають знов горнутися до православної церкви, засідають на церковних місцях. Одним словом, все вийшло на добру путь, — але тут починає свою роботу «неприятель душний», диявол, що був причиною всіх давніх бід на Русі Опанував він «Западную сторону» — католицький світ і все, що з нього пішло (всі ересі і все нововірство), і так, як свого часу робив він зусилля, щоб збити Христа з його спасенної дороги, так тепер не міг стерпіти, щоб наша Русь вирвалася з його лабетів та пішла Христовою дорогою Автор коротко вложив се під кінець, у закінченні історичної частини свого трактату:

«Припатрѣ же ся, чел (овѣ)че христіанскій, той всей справе, откол початок взяла яко исперва диявол межі Русю забѣгалъ, абы православіє не коренилося, яко княжат лакомством, тиранством подавилъ, яко наукъ розмножити не допущалъ А который хотѣлъ о Христвѣ жити, каждый мусѣлъ панства отстра дати, албо у монастыры живота докончити, албо живота пострадати И такъ не допустивши наукам ширити ся, останок — што позостало отродковъ оных княжат, у вѣру римскую привелъ, а инших у безуміе А нынѣшнего часу тою ж проклятою унїєю на православных воюючи — кгдажь такъ завше диявол на церковь божію воюет, бо нужно

¹ У вид тут були пропущені слова від «божей» до «божей».

ест (ь) царство небесное и нужници восхищают его. Яко то западная сторона исперва ся кохала у гордости, такъ и тепер там пыха панует, и штоколвекъ чинит, все для того чинит, абы видимы были ч(е)л(овъ)ки¹ были и похвалу относили» (с. 126).

і от тут мусимо доповнити думку автора, ним не доказану формально до кінця, але цілком ясну в загальнім контексті:

Так само пихою, бажанням людської слави, блиску, багатства диявол спокусив і звів на бездоріжжя руських владик. А властиво — налякав їх, з одного боку, перспективою дальших дисциплінарних розпорядків патріархів, а з другої сторони, — розгорнув перед ними перспективу багатого, вигідного і безтурботного вживання всіх приваб віку сього під умовою переходу до «Західної сторони», опанованої дияволом.

Автор розповів анекдотичну історію унії, що з його легкої руки перейшла потім в усякі історичні писання і довго потім переказувалася як дійсна правда — вся ся мішанина реальних подробиць і фантастичних вигадок. Кирило Терлецький — сей перший знаряд диявола, найбільше замазаний всякими провинами, і тому найбільше настрашений перспективою патріарших доходжень, перехоплює патріаршого листа до митрополита в справі скликання собору, виславши своїх прислужників на митрополичого писаря, що їх віз, а по-п'яному в дорозі проговорився про свою місію. Коли патріарх довідується про се діло і дає спеціальні упваження владиці володимирському Мелетієві, щоб разом з патріаршим екзархом розслідив і покарав Кирила, і Мелетій необережно похваляється тим. Кирило, заїхавши до нього в гості, хитро викрадає у нього з шкатули сі патріарші листи. Також підступно добуває потім у владик «мембрани» — чисті листи з підписами, щоб списати, мовляв, їх жалі королеві, а на тих мембранах вписує заяви до папи і короля про перехід на унію. Заразом зручно використовує всі можливості, щоб настроїти владик проти патріарха і царгородської церкви, і так поволі, дорогою інтриг, фальшувань, брехень приготує унію, проголошену на Берестейським соборі 1596 р., і т. д.

Наскільки ся композиція була індивідуальним ділом автора, се трудно тепер визначити. Порівнюючи оповідання «Перестороги», напр., з «Палінодією» Копистинського, ми бачимо, що оповідання Копистинського далеко повніше, живіше, белетристичніше. Чи треба се розуміти так, що Копистинський мав більш художнього хисту і вмів, перероблю-

¹ У вид пропущене.

ючи оповідання «Перестороги», надати йому більше белетристичного змісту, чи він самостійно використовував ще свіжі, незабуті перекази про владичі штуки, які ходили ще між людьми? Деякі епізоди, — скажімо, отсі «мембрани», були пушені учасниками подій свіжим слідом подій; як відомо, владики Балабан, викрчуючися з уніатської історії і шукаючи дороги назад до православних, подав літом 1595 р. офіціальну заяву про такі «мембрани», двічі давані, мовляв, владиці Терлецькому «не на иншую жадную потребу одно на нихъ писати до є королевское милости о кривды и долегливости, которые ся деють заковни и церквамъ светымъ религии греческое». В розбір фактичного підкладу сеї історії не вхожу — я говорив про се на іншій місці¹. Історія про те, як Терлецький розбійничим способом вирвав патріарші грамоти у митрополичого протонотарія, а другий раз штучно витягнув їх сам у владики Мелетія, очевидно, дає два паралельні варіанти оповідань на один і той самий мотив, що мають ясні прикмети усної традиції; другий варіант — про те, як владики Кирило витягнув у підпилого владики Мелетія патріарші листи з секретної шкатули (дуже живо розповіджений Копистинським), являється очевидним прототипом пізнішої історії про те, як Хмельницький «штучним способом» видобув королівські грамоти у Барабаша. Автор «Перестороги» оповідає сі історії коротко і сухо, очевидно, не маючи наміру займати читача цікавими белетристичними епізодами, а стараючися використати можливо повно свій фактичний матеріал для задуманої ним історично-філософської концепції: боротьби божої сили і диявольської інтриги за вірну Русь на протязі її історії.

Історію самого Берестейського собору автор збуває дуже коротко. Хоч він підчеркує, що був учасником всіх переговорів і так многозначно присягає говорити все по чистій правді (с. 214), але нічого не знаходить інтересного додати до викладу подій, поданого «у писанню синодовом» (очевидно — «Ектезисі»), і тільки ближче спиняється на звіснім нам берестейським чуді, що про нього полемізували Скарга й Вишенський. Автора «Перестороги» більше займають дальші інтриги владик, котрими вони рятували унію та силували до неї православних. З одного боку виступає «благословенний княжа» Острозький, що робить всі заходи для оборони православної віри і паралізування владичої інтриги, покликаючи в поміч євангеликів і навіть «самих римлян» в інтересах шляхетської свободи. З другого боку — «од-

¹ В V томі Історії України-Руси с 584 прим.

ступники»-владики, що, рятуючи себе від патріаршої анафемі (проголошеної патріаршим протосінкелом Никифором) і зв'язаного з тим позбавлення урядів, напружують свої сили між іншим на те, щоб дискредитувати Никифора, удати його самозванцем і політичним шпигом. Так справа Никифора безсумнівно розумілась тоді і викликала великий інтерес: партія католицька й опозиційна напружили всі сили, щоб обернути її по-своєму, і навіть у теперешніх часах при її оцінці дослідники непомітно для себе піддаються певній сторонничості. Никифора судили на двох соймах, 1597 і 1598 рр., і острозькі круги були особливо захоплені перипетіями сеї справи. Се дуже яскраво й відбилося в «Пересторозі» історію Никифора оповіджено тут так докладно, як ніщо інше; освітлення дано, розуміється, з православного, острозького становища, так, як се розповідалося тут, з деякими белетристичними подробицями. Важну роль грає в усім постава старого острозького князя, і в уста йому вложено огнисту і сильну, «широкую мову», котрою він різко дорікає королеві за його сторонничість, недодержання супроти православних політичних гарантій і грозить тяжкими наслідками для держави:

А в к(ор). м(илость) видячи квалтъ нашъ и нарушене правъ наших не дбаешъ ничего на присягу свою, которою еси обвязал ся нам не ламати правъ наших, але примножати и розширяти За таковыми слушными документами, за причинами ¹ послов земских не хочеш нас в православный вѣръ нашей заховати при правах наших, на мѣсте отступныхъ пастыровъ иныхъ дати И овшемъ ² — допускаешъ тым отступникомъ квалтъ чинити, кровъ проливати тыхъ которые во отступление ихъ за ними ити не хотят, лупити, змаетностый выганяти, з землѣ наконецъ выволивати, за вѣру православную. Наступуешъ на права нашъ, ламлешъ волности нашъ, а наконецъ на сумнене нашъ налѣгаешъ. Чимъ присягу свою ламлеш, и то штоколевкѣ еси для мене учинилъ, в нивошто остатнею неласкою ³ оборочаешъ Што бачачи яко сенаторъ — не толко же сам терплю кривду и тебе упоминаю, але вижу, же то ку останней згубе всей Короны Польское идет. Бо за тымъ ништо своего права ани волности безпечен вже не будет, и в короткомъ часѣ придет до великого замешаня ⁴, а бодай не домышлят ся чого иншого! Што продкове нашъ варуючи пану господару послушенство и подданство, взаємъ тыжъ от пана милость, справедливост(ь) и оборону берутъ, и такъ собѣ поприсягають сполне (с 116—119).

Не дуже підходить се до вдачі старого князя, наскільки ми її знаємо, але зовсім не зле як вияв настроїв українського громадянства і як взірець політичного красномовства, що

¹ Клопотаннями (незважаючи на доводи і клопотання).

² Навпаки.

³ Засудом Никифора, котрого Острозький викликав на свою відповідальність

⁴ Тут можна б добачати «пророкування» рокошу 1606 р.

стало культивуватись українською інтелігенцією, з тим, як її притягнуто до ближчої участі в парламентарнім (сойми-ковім і соймовім) житті.

Православні попробували зашахувати владик справою Стефана Добринського, попа Чернчицького монастиря Спаса, мовляв, утопленого з наказу владики луцького за те, що він не прийняв унії і підтримував православно опозицію серед місцевої людності. Сторона кн. Острозького, в маєтностях котрого був сей монастир, досить добре обставила сю справу і зробила всі заходи, щоб викликати про неї дебати найближчого сойму, скликаного на початку 1600 р. що мав також винести остаточну постанову в справі домагання православних, щоб владик-уніатів позбавлено їх урядів за самовільний перехід на унію. Подробиць про те, що сталось на соймі з справою Добринського, ми не маємо, треба думати, що надати серйозне значення їй не вдалось. Але автор «Перестороги», відбиваючи знов-таки, очевидно, острозькі настрої і розмови, представляє так, що Терлецький з Потієм, щоб убити справу Добринського, постарались перенести дискусію на інший ґрунт: принципіального права свого на церковні уряди і юрисдикцію, і для того у мисно підстроїли такі зажалення на себе. Автор описує дебати, які, мовляв, вив'язалися з того перед королем: дає короткий зміст «широкої мови» Терлецького і Потія (саме призначеного тоді митрополитом) і у відповідь наводить у повнім тексті мову «одного з благовірних від братства львівського», мовляв, тоді ж сказану перед королем. Се велика промова, більш як на піваркуша друку, розуміється, не могла і не була в дійсності сказана ані взагалі, ані спеціально ким-небудь з львівських братчиків. Пок. Франкові вона послужила, мабуть, головною підставою для його гіпотези, що автором «Перестороги» був Юрко Рогатинець: він приймав, що ся промова була утвором автора «Перестороги» і що автор говорить про себе, згадуючи про того «одного з благовірних» – тільки ся промова не була виголошена на соймі, а написана пізніш (ор. с. 19–20). Я згоден думати, що промова ся була літературним твором автора «Перестороги»; але я думаю zarazом, що львівський братчик скільки-небудь визначний учасник львівських переживань, не міг говорити, ні написати того, що наговорено тут його іменем. Так мало тут реального львівського – єсть і Рогатин, і Галич, і Берестє, і Грубешів, але те, що про Львів, таке неконкретне, загальне або й сумнівне (як побиття патр. Іоакима), що я ніяк не можу вважати його автором львівського братчика.

З погляду літературної форми промова не має чим похвалитись: вона не конструктивна, хаотична, не прозора і не

послідовна у викладі: але інтересна як сконцентрований і поглиблений виклад авторської ідеології¹. Погляд на сучасні події зв'язується тут з суворою дуалістичною, богомильською містикою, відродженою і відсвіженою теоріями про владу антихриста, даними реформаційною добою. Від тих часів, коли відпав Сатана з своїми ангелами і їх місце у Бога зайняли люди,— одступник Сатана безнастанно воює на рід людський і багатьох приводить у погибель і смертю вбиває. Його копією являється папа:

Бывал папез архиереєм первым в порядку церковном, межи патріархами, держачи свой предѣль, Западныя стороны. Як на небесехъ межи аггелами Сатана отдѣленую часть держаль Который не заховавши стану своего из своими послушники от порядку отлучил ся и на Востоднюю² свѣтлую церковь райскую воюет, всѣхъ до своего послушенства ведучи³ — споминаючи собѣ первую зверхность, которую з другими посполу чиноначальники в порядку церковномъ мѣваль (122—226).

Всіх, хто не йде за ним, папа зве одщепенцями, але він тільки сам одщепенець «із усіми противними офірами його». Як не спустіло небо без Сатани, так не спустіла церква без папи. Її далі репрезентують східні патріархи. Але як Сатана, завидуючи нам, що ми стали наслідниками його слави у Бога, воював завсіди і тепер, «у останнім віку, кінчаючи владу свою», воює церкву божу і спустошує її «через старших, найвищих, можніших і мудріших», так се робить і папа. Знаряди Сатани — папа і поганський цісар турецький; знаряди папи — всі ті одступники, що приводять правовірних під його владу.

Папез всѣхъ ведучи до послушенства своего проклинает, мучит, забивает, войска насилает, панства и церкви забивает⁴, волности всякіе отимуєт, грозит, кричит, трубить, уставичне войну точит⁵. Малыхъ и великихъ соблазняючи церковь соборную католическую у своем дворѣ у себе в Римѣ быти повѣдает Новины по свѣту розсылаєт⁶, времена и лѣта измѣняетъ и личбу от сотвореня свѣта замешал⁷ и окоротилъ, и аньтихриста утаилъ, и якобы еще Мессии з Жыдами чекаючи, отвергши Христову кровь, опрѣсноки ведле порядку Ааронового из Жыдами уживают, Христа царя і ерея своего офѣру ведлугъ порядку Мелхиседекового отмѣтуют.

¹ Зазначу в початку пропущене видавцем, очевидно, з цензурних причин: Што мовите о святоблिवых патріархах і учителях своих — яко невѣрные поганы на Христа мовлят: «Чому не пришол Христос давно — спасти погибших, але на останку вѣка? нынѣ юж учити пришол, коли их много погибло?» (с. 118)

² У вид : невидомую.

³ У вид, тут додано: а такъ и онъ чинить.

⁴ Вид поправив забираєт

⁵ Стиль зовсім Вишенського!

⁶ У вид : розсыпоєтъ

⁷ У вид : змѣнилъ.

А з другої сторони cesар поганскій церковь с причини папезкое опановаль, — до своего панства всѣхъ притягаючи, такъ же якъ папезъ церкви пустишить и на свое мечыбы¹ оборочает (с. 124-228)

Кінець світу наблизився. Календарна реформа мала на меті затаїти час приходу Антихриста. Письмо святе заповідає прихід перед кінцем світу Єноха, Ілії й Івана Богослова, як свідків трьох законів У приложенні «до нашого Російського роду» се виявилось в приїзді патр Йоахима, Єремії й великого протосінкела Никифора, «през которых нас караль, училъ и писмом напоминаль сего останнего вѣку» (с. 125-229).

Гнів божий за останнє відступництво недвозначно показує себе в різних страшних знаках: громи і пожежі в Рогатині й Галичі, чудо з вином в Бересті, подібне чудо в Грубешові, де чаша під час богослужіння розсілась і випустила вино Відступники один за другим помирають злою смертю²: митрополит умер від гризоти, «Григорка (архиепископа полюцького) слугу и зрайцу его злый духъ замордовалъ, и инших поповъ негодныхъ бѣсове з церкве выметали» (с. 224).

«Южъ сѣкира при корени древа лежить южъ всему часть!» — се провідний мотив сей програмовой промови.

«По которой розмовѣ розышли ся ничего болше не чинячи», закінчує автор, навівши сю промову нібито львівського братчика «И з тымъ з сейму розѣхали ся — ажъ по сеймѣ указаль ся декрет сеймовый, якобы по той розмовѣ стати ся мѣлъ Же корол его м узнавает, же оны (владыки) добре учинили, а речъ посполитая познавши их, сами на доводѣхъ противко них устали, и декрет на них вышоль³ И такъ уставичне и по сей день на церковь воюют Кого могучи лагодными словы, врядами, достоинствами до себе зневоляют, а инших мучат, грозят, книгами фалшивыми закидают книги замышляют — пишут под датою старою . (с. 229)

Потім, подавши наведене вище резюме, автор спиняється на деяких фальшивих доводах «западників», що ап. Петро був першим римським єпископом і папа перейняв від нього спеціальні права. Доводить, що ап. Петро в Римі не був і права, ним від Христа отримані, перейшли від нього до всього єпископату вселенської церкви. Диявол спантеличив «римську столицю», піддавши папам гадку, що вони мають якісь більші права від інших єпископів, потім спокусив світською владою і нарешті «мудрость поганских философовъ в сердцу ихъ залещилъ» (с. 129-234).

¹ Невизначено, у вид поправлено мечети

² Сей мотив злої смерті на відступників — очевидно, дуже популярний між православними, ширше розвиває потім «Тренос». с. 75—6.

³ Річ Посполита — се соймові стани, вони переконалися, мовляв, з дискусії, що владыки поступили правильно, і відступили від процесу проти них, і декрет вийшов проти станів, а на користь владык.

Все се мало колись царство гречьке — «тую мудрость свѣтскую и владзу земную», і вони були спокуюсо для його власті і церкви. цсарі і патріархи всіх чотирьох столиць попадали в різні ересі. Бог «за великіє добродѣтели их продковъ» кінець кінцем зняв з греків ту спокуюсо, «що Римляне казнею быти розумѣют, але мы православные помилованемъ»

Напервей мудрост(ь) свѣтскую отдалилъ от них, а далъ смиренумдріє; отнял скипетра царскіє, которые мучовали православных христиан¹, а далъ, хоть поганина, але оборонцу,— который хочай то взявши свой кинсонъ² не толко духовным, але и свѣцким православным без даня причины жадное кривды не чинит и якъ пес скарбу стережет сам не розхищает и хотящим розхищати забороняет Тут ся выполняють оные слова Христовы, же «брамы пекельные вѣры Христовы, на вызнаню Петра св уфундованое перемочи не могут » (с 130-235).

З того кінцева наука вірним:

Нехай же тя не приводит до отступленя вѣры оздоба церемоній римских, волности, розказываня всему свѣту, мудрость свѣта того и шастя свѣтвое, бо тоє все не ползует, але вредит, и в том ани сам Христос ани апостолы ани отцeve ся не кохали ся, и овшем от того бѣгали!

А другое стороны — наших патріарховъ убозствомъ и зневоленем не стыди ся сам абовѣм Спасител(ь) за себе кинсон давал, и апостолы и святыє отци ажъ до трох сот и шести лѣтъ по вознесеніи Христовѣ под нечестивыми царями (жили)³ И овшем, с того ся тѣшъ, иж наша церковь ест(ь) уфундована и основана на Христвѣ камѣни краеугольном Засѣла в Сіонѣ, во Іер(у)с(али)мѣ, там где все спасеніє наше содѣя ся. Маєт в собѣ свя(тость) и от Спасителя цалые ненарушоные вѣры вызнаня невонтпливые и неразрушоные⁴. И иные обѣтници Спасителевы на ней ся выполняють⁵, же брамы пекельные православия церкве восточное не перемагают. не толко вселенный неприятел(ь)⁶, але и з нас самых поставши ложные учителѣ, ухопленые мудростію римскою отступленям своим правовѣрным христианою одолѣти не могут

В том можеш собѣ на приклад взяти братство виленское якъ его превратити не могут от православия Ни огонь, ни мечъ! Але тымъ барзѣй Богъ ихъ подкрѣпляет, такъ иж в нихъ находят ся люде учоныє, годные, терпильные, смиренномудрыє Маючи шлем спасенія и меч духовный одолѣвають властем потужным, духовном и свѣцком, а слово божіє не вяжет ся, але овшем — растет и множит ся у правовѣрующих!

Не слухай же тых баламутовъ, которые тебѣ вдают, ижбы там церковь божія правдивая мѣла быти, где владза свѣцкая з духовною змешала ся. Где пыха гнѣздо собѣ збудовала Где мудрост(ь) свѣта того панует. Где флосифія поганская — Аристотелева наука слово божіє выворочает и инако вѣрити кажет. Где духовные пространно живут, полностей вшеляких за-

¹ У вид змінено, хто зна, теж чи не з цензурних причин. «отнял скипетры царей православныхъ. » (с 235, I).

² У вид : канонъ

³ В ориг сього слова бракує

⁴ Ся фраза у вид значно змінена.

⁵ Теж

⁶ Сатана.

живають, на в'їру святую не словом божиім, але мечемъ воюютьъ Убѣгай отъ тыхъ, убѣгай — бо то не Христова, але антихристова в'їра, которую ся противници наши держатъ! (с 301-235—6).

На тїм кїнець!

Коли я роздумую над сею українською історіософією початку XVII віку, мені приходиться сам собою на пам'ять величний твір старшої доби — «Закон і благодать» XI віку Розуміється, з літературного погляду їх не можна й рівняти! Майстерно-бездоганний твір XI в. сильно відбиває від борюкань з стилем і формою філософа першого відродження. Його гадки приходяться часто тільки відгадувати в сих борюканнях; взірці гарної прози, що виступає місцями, переплітаються досить хаотичними фрагментами думок, наче прихапцем зачеркненими для пам'яті — не пов'язаними і не розвиненими відповідно. Але як прояв розбудженої мислі, як виклад широкої синтетичної системи, що пробує звести в цілість різnorodні прояви життя і дати їм розв'язку і ключ, «Пересторога» може бути поставлена поруч величного «Слова» XI віку!

«Слово» базується на кращих традиціях візантійства — Златоустової школи та її епігонів, за поміччю їх поборюючи понурий дуалізм пізнього візантійського аскетизму з його монахоманією і страхом перед живим світовим життям «Пересторога» комбінує з тими аскетичними ідеями (відсвіженими і зміцненими відгомонами містично-аскетичного руху XIV в.) впливи і настрої реформації XVI в., і, незважаючи на присутність і в реформаційних ідеях різної чортівщини (папа-антихрист, війна диявола на правовірних, кінчина віку і под.), реформаційні настрої — активні, бадьорі і раціоналістичні — нейтралізують і перемагають аскетичну спадщину, її самовідречення і пасивність. Хоч «Пересторога» повторює за Василем Острозьким, Вишенським і Кліриком ідею страждання як уділу благочестивих, апологію щасливого поневолення грецької церкви, розвинену Фіلالетом, блаженної простоти і погорди до світської мудрості, бороненої Вишенським, — повторюючи часом у буквальных виразах його поучення, — але її програма далека від аскетичного самоїдства Вишенського. Поруч «руської віри» у «Перестороги» єсть ідея активного політичного громадянства — «рїчипосполитої народу Руського»¹, для котрого віра, конфесія,

¹ «Отступници при сконченю сейму (1600 р), коли (в)же всь справи судити ся занехивают, упросивши тых которые около судов засѣдают, кгда вше правє отволанє судовъ мало быти, написали собѣ позовѣ, якобы *речь восполитая народу Руского* от болших аж до менших становъ мѣли им дати позовѣ пред кроля, позываючи о то ижъ оны добра и вряды духовные, буду-

церков — се тільки одна з функцій, знаряд його політики, а не самоціль, що все покриває і абсорбує. Відмінно від Василя Острозького і Вишенського, що різко виступають проти всякого спілкування з еретиками, автор «Перестороги» похваляє політику кн Острозького й ін. щодо спільної політичної акції з євангелістами. Підчеркує поміч, що мало від них віленське братство, наприклад, устами кн Острозького грозить королеві повстанням, коли він надалі вестиме свою сторонничу релігійну політику (вище). Се зовсім не те, що поради Вишенського землякам: постити і молитись, щоб Бог послав чудо на короля (вище).

Все се велить мені, незважаючи на різну чортівщину і хіліазм у дусі Зизанія¹, на випаді проти Аристотеля і сьогосвітньої мудрості в дусі Вишенського², вважати «Пересторогу» за ідеологію нового часу: заповідь емансипації з-під середньовічної церковщини, розвитку раціоналізму і громадської активності і боротьби. того шляху, котрим піде українське життя XVII—XVIII вв., незважаючи на пароксизми церковної реакції, нав'язані католицькою реакцією Польщі. Воно обтрусить з себе поволі пережитки аскетичної фразеології, що ще сидить на «Пересторозі», і піде тою дорогою, на котрій став уже й її автор, незважаючи на сі фразеологічні чи ідеологічні пережитки. І тому я вважав потрібним присвятити сьому трактатові особливу увагу.

Пізнiші писання Вишенського. Вернімось ще до Вишенського — до його останніх творів. Після спорудження першого збірника, описаного вище, він писав ще довго, кільканадцять літ. Маємо чотири більші писання, з різними пе-

чи з них сенодалне зложенє и обнаженє, упорне противъ праву держат» (с 221). Розуміються тут позви Потієві і Терлецькому «въ жалобе ихъ милости пановъ обывателей в кн Литовского, воеводства Волынского и иныхъ воеводствъ такъ духовного, свецкого, рыцарского яко и посполитого стану людей релии грецкое», Архивъ Ю З Р І VI 109—110. Щодо поняття «річ посполита» в устах політиків XVI в — див., напр., Кубалі «Ogzechowski» с 73—4 (Ориховський один з визначних теоретиків сєї ідеології): «Річ посполита польська» не те, що «королівство польське», — се сума громадян, що правитьса сама собою, своїм «правом», а не королем.

¹ Можливо, він іде за ним і в толкуванні приїзду патріархів як аналогії з появою Єноха і Ілії, як се доводив Студинський, «Пересторога» с 136, див текст Зизанія в Пам'ятках с 97.

² В Історії України (VI с 563) я висловив гадку, що фінал «Перестороги», де автор, перед тим такий гарячий прихильник освіти й науки, несподівано дає копняка «філософії поганський, аристотелевій науці», був дописаний іншою рукою. Але, перестудювавши її наново з оригіналом у руках (що місцями виявляє важні відхилення від виданого тексту), я переконуюсь, що нема причини вважати се чужим додатком. Очевидно, в уяві автора потреба «посполитої науки», опертої на православній традиції, не суперечила агітації проти єзуїтської «аристотелевої мудрості».